

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА
ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

**СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО:
філософсько-правове дослідження
актуальних проблем**

Монографія

За редакцією
професора *О. Г. Данильяна*

2-ге видання, перероблене та доповнене

Харків
«Право»
2017

УДК 340.12:316.3
ББК 87.66
С91

*За результатами виконання плану цільової комплексної програми
«Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства
та формування правової культури особистості» (№ 011и000968)*

*Рекомендовано до опублікування вченою радою Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 3 від 18 березня 2016 р.)*

*Рекомендовано вченою радою Науково-дослідного інституту державного
будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
(протокол № 10 від 16 жовтня 2017 р.).*

Рецензенти:

П. А. Кравченко – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

М. П. Трєбін – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Колектив авторів:

О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор; *О. П. Дзьобань* – доктор філософських наук, професор; *С. Б. Жданенко* – кандидат філософських наук, доцент; *Ю. Ю. Калиновський* – доктор філософських наук, професор; *Е. А. Кальницький* – кандидат філософських наук, доцент; *І. І. Коваленко* – кандидат філософських наук, доцент; *С. І. Максимов* – доктор юридичних наук, професор; *Є. М. Мануйлов* – кандидат філософських наук, професор; *Ю. В. Мелякова* – кандидат філософських наук, доцент; *Н. І. Сатохіна* – кандидат юридичних наук; *В. А. Трофименко* – кандидат юридичних наук, доцент

С91 **Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем** : монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Харків : Право, 2017. – 416 с.
ISBN 978-966-937-283-3

Монографію присвячено дослідженню актуальних проблем інформаційного етапу розвитку суспільства, визначенню особливостей буття людини в сучасному інформаційному просторі, з'ясуванню взаємозв'язку правового суспільства, держави та людини в Україні. Важливе місце в роботі приділено проблемам розуміння та здійснення права в сучасних соціокультурних умовах. Особливістю монографії є те, що її автори розглядають проблеми сучасного суспільства у філософському, філософсько-правовому та правовиховному аспектах.

Для студентів, аспірантів, викладачів вищих юридичних навчальних закладів, працівників органів державного управління та місцевого самоврядування.

УДК 340.12:316.3
ББК 87.66

© Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. та ін., 2016

© Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. та ін., 2017, зі змінами

© Видавництво «Право», 2017

ISBN 978-966-937-283-3

ПЕРЕДМОВА

Людство переживає один із найдраматичніших періодів своєї історії, який характеризується загостренням соціальних протиріч у всіх сферах життя суспільства, виникненням на їх основі різноманітних і надзвичайно гострих конфліктів, глобальних проблем. Найгострішими серед них є міжнародний тероризм, зіткнення на міжнаціональному ґрунті, міжрегіональні та міждержавні конфронтації, екологічна, сировинна, продовольча проблеми, поширення наркоманії і СНІДу, що разом з іншими глобальними проблемами поставили людство на межу виживання. Суспільству доводиться платити за загострення соціальних протиріч високу ціну: їх наслідком стали людські жертви, глибока економічна криза, політична нестабільність і незліченні моральні втрати.

Також суттєвий вплив на долю людської цивілізації у ХХІ ст. можуть здійснити результати глибоких системних трансформацій, які охопили майже весь світ. На наших очах руйнується загальний світовий порядок, що існував кілька століть, і на його зміну приходить новий. Цей новий світовий порядок суспільствознавці характеризують різними термінами: «постіндустріальне суспільство», «віртуальне суспільство», «технотронне суспільство», «мережеве суспільство», «суспільство постмодерну» та ін. Однак більшість філософів і політологів останнім часом дедалі більше схиляється до розуміння нового етапу в розвитку людства як епохи інформаційного суспільства. При цьому під інформаційним суспільством розуміється якісно новий етап соціотехнологічної еволюції людства, який передбачає зростання ролі інформації і знань, а також формування та споживання інформаційних ресурсів у всіх системах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно-комунікативних технологій.

У свою чергу, інформаційно-комунікативні технології, стаючи головною продуктивною силою суспільства, формують новий інформаційний спосіб виробництва, пов'язаний із глибинними трансформаціями в характері праці, відносинами власності, змінами соціальної структури і всіх інших підсистем суспільного життя.

Досягнення у сфері нових технологій, на яких ґрунтується формування інформаційного суспільства, багато в чому змінюють характер соціальних процесів. По-новому починають осмислюватися поняття соціальної комунікації й інформаційного простору. Істотних трансформацій

зазнає вся система державного управління, свідченням чого є впровадження у практику багатьох країн технології «електронного уряду» та «електронної демократії». При цьому з'ясовується, що сучасні інформаційні технології у процесі розширення сфери їх застосування в повсякденному житті суспільства створюють потенційну можливість не тільки для поглиблення демократичних процесів, а й тотального контролю за приватним життям та маніпуляційного впливу на особистість. Таким чином, в інформаційному просторі виникають принципово нові інформаційні загрози для суспільства, людини, права.

У світлі становлення інформаційного суспільства відбуваються глобальні зміни, які трансформують усю соціальну структуру, справляючи вплив на політичні, правові, економічні, культурні процеси. Усі ці проблеми і визначають життєво важливе значення міждисциплінарних і перш за все філософських та філософсько-правових досліджень проблем, пов'язаних з інформаційним етапом розвитку сучасного суспільства.

Серед інших фундаментальних проблем, які хвилюють громадськість та вчених в Україні, можна виокремити реформування політичної, економічної і духовної систем суспільства, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, входження України до європейського і світового співтовариства та ін. Відомо, що процес державотворення на демократичних засадах в Україні відбувається досить складно, суперечливо, що зумовлено перехідним етапом розвитку української держави і суспільства, відсутністю чіткої стратегії державотворення, жорсткою конфронтацією владних структур на загальнодержавному рівні, розхитуванням правової системи, поширенням корупції і організованої злочинності та ін.

Специфіка сучасного етапу державотворення України полягає також у необхідності демократизації суспільних відносин, оптимізації зв'язків держави і громадянина. Проте інститути державної влади ще не готові до партнерських відносин із людиною і громадянином. Особистість розглядається державою переважно, як і раніше, не як активний суб'єкт політико-правового процесу, а насамперед як об'єкт впливу на неї з боку держави.

Усі наведені проблеми й виклики, що постали перед людством на початку нового тисячоліття, актуалізували необхідність досліджень у сфері філософії й філософії права, які в умовах глобалізації покликані визначити новий соціально-історичний статус суспільства, людини, держави і права як складових нової глобальної соціальної реальності, окреслити принципи їх взаємодії. Особливо важливими є дослідження в цій сфері для України, яка в цей час переживає один із найскладніших періодів

у своїй історії, шукає методом спроб і помилок свій шлях політико-правового розвитку та створює власну соціально-політичну модель розвитку суспільства.

Знаходження відповідей на поставлені вище проблемні питання неможливе без осмислення особливостей інформаційного простору; визначення особливостей буття людини в сучасному суспільстві, факторів оптимізації взаємозв'язку правового суспільства, держави і громадян, місця й ролі правової культури й правового виховання в сучасній Україні, а також проблем розуміння та здійснення права в сучасних соціокультурних реаліях.

Окреслені вище, а також низка інших актуальних проблем перебувають у центрі уваги авторів цієї монографії, що є результатом наукових досліджень викладачів кафедри філософії за останні кілька років. Важливо, що в роботі названі проблеми розглядаються не як абстрактні питання, а як взаємозалежні компоненти соціального розвитку України.

Перший розділ монографії присвячений філософському осмисленню інформаційного етапу розвитку суспільства. У ньому розглядаються концептуальні підходи до розуміння феномену комунікації в інформаційному суспільстві, а також зроблена спроба визначення світоглядно-методологічного підґрунтя для розуміння цього феномену. На основі порівняльного аналізу різноманітних концептуальних підходів авторами досліджуються сутність і специфіка комунікації в контексті розвитку інформаційного суспільства. Доводиться, що феномен комунікації є досить багатограним за своєю суттю, а науковий дискурс щодо понятійно-категоріального апарату комунікацій постійно триває. Робиться висновок, що комунікації – це складний культурно-історичний феномен, породжений різними, у тому числі й сучасними процесами соціокультурних відносин і взаємодій у контексті розвитку сучасного інформаційного суспільства, а комунікативний процес — це взаємодія між різними суб'єктами комунікації, за якого здійснюється обмін інформацією. Він включає динамічну зміну етапів формування, передавання, приймання, розшифрування і використання інформації в обох напрямках при взаємодії комунікантів. Проаналізовані зміни, до яких призводить формування інформаційного суспільства, обумовленого переходом соціальної комунікації на рівень мережевої інформаційної взаємодії.

На думку авторів монографії, віртуалізація соціальної реальності як наслідок розвитку інформаційних технологій і як соціокультурна характеристика інформаційного суспільства робить неминучим підвищення значущості віртуальних комунікацій у суспільстві. Це веде до віртуаліза-

ції як міжособистісних, так і соціетальних взаємодій, посилює соціокультурну диференціацію в суспільстві, створюючи мультиконтентний простір масових комунікацій. Різноманітна тематика мережевих ресурсів повністю відображає різноманітність реального життя, а Інтернет уже давно злився зі всіма сферами життя суспільства. Його поширеність створила ідеальні умови для зростання в новому середовищі принципово нових способів комунікації, однаково потужно застосованих до політики, науки, бізнесу, повсякденного спілкування й розваг. Таким чином, поширення Інтернет-комунікації та різного роду віртуальних мереж трансформує характер міжлюдської взаємодії. Зрештою, спілкування як таке переходить у розряд віртуального, у ході якого індивідами використовуються на символічному рівні віртуальна тілесність. Активність індивідів, що здійснюють комунікацію через Інтернет, переорієнтовується із взаємодії з реальними об'єктами спілкування на комунікацію свого віртуального Его з такими ж віртуальними партнерами. Оперування віртуальною реальністю та конструювання знакових систем у контексті синдрому споживання акумулює міжособистісну комунікацію навколо таких знакових рис сучасної культури, як ефемерність, мінливість та ненадійність.

У книзі звертається увага на те, що розвиток інформаційно-комунікативних технологій, комунікацій, їх можливостей, які вони відкривають перед людством, мають істотний вплив на всі сфери людської діяльності. В умовах становлення інформаційного суспільства розвиток і впровадження інформаційних комп'ютерних технологій призводить до формування Інтернет-спільнот, мережевої економіки, розвитку електронної комерції, появи нових видів девіантної поведінки, в формі різних проявів хакерства. Інформаційні комунікації багаторазово збільшують можливості і швидкість здійснення комунікацій, які вирішують головну проблему інформаційного суспільства, що полягає в генерації, обробці, передачі величезного масиву інформації.

Авторами доводиться, що попри беззаперечні успіхи сучасної техніки, яка досягла найбільш вражаючих результатів у сфері інформаційних технологій, у середовищі філософської спільноти зростає невідомість тривога у зв'язку з етичними загрозами людському існуванню, які є наслідком науково-технічного розвитку. Свою занепокоєність сьогодні висловлюють не тільки філософи, а й представники гуманітарної і технічної інтелігенції, політичні та громадські діячі, взагалі всі мислячі й небайдужі люди. Основні духовно-етичні кризові процеси, що відбуваються в сучасній інформаційній цивілізації, пов'язані саме із гіпертрофованим технічним

розвитком людства і у зв'язку з цим із безконтрольним і хаотичним зростанням обсягів інформації в сучасному суспільстві. Можна сказати, що стало аксіоматичним таке положення: сучасна моральна ситуація склалася внаслідок дистанції, яка весь час збільшується між науково-технічним прогресом і етичним станом суспільства.

Окреме місце у першому розділі відведене дослідженню соціального ідеалу, оскільки тяжіння людства до осмислення ідеалів, до пошуків кращих форм суспільного устрою особливо актуалізується під час перехідних або кризових періодів. Запропоноване розуміння ідеалу як певного уможлядного феномену, життєздатність якого залежить від глибини його осягнення, розуміння його природи, здатності гармонійного наповнення духовно-практичним сенсом, урахування особливостей його втілення тощо. Узагальнюється думка, що соціальний ідеал завжди є духовною (ідеальною) формою, в якій втілений економічний і політичний інтерес певних соціальних груп. У межах цього зроблена спроба обґрунтування існування індивіда у сучасному соціокультурному просторі як певної адаптації до дисциплінарних практик культури, які шляхом новітніх констант утворюють новий образ і формують нові ідеали сучасної людини. Виділяється й аналізується низка ідей, наявність яких є характерною для будь-яких соціальних ідеалів: ідея блага, ідея справедливості, ідея рівності, ідея свободи тощо.

Другий розділ монографії присвячено одній із найактуальніших проблем суспільствознавства – особливостям буття людини в сучасному суспільстві. У ньому автори доводять, що інформаційна картина світу – це особлива соціокультурна реальність, що охоплює мільйони людей і визначає новий вимір існування сучасної людини. Сучасна інформаційна картина світу характеризується тим, що основним продуктом і ресурсом є інформація. Відбувається інформатизація суспільства, яке визначається як суспільство, де більшість тих, хто працюють, зайняті виробництвом, зберіганням, опрацюванням і реалізацією інформації. Інформаційна картина світу людини актуалізується у зв'язку з вирішенням завдань, пов'язаних з інформаційними об'єктами; вона як складова світогляду може бути представлена як у знанневих, так і в нормативних і ціннісних типах світогляду. Таким чином, інформаційна картина світу – це нова сфера існування людини, яка виявляється здебільшого через властивості наукової інформації.

У монографії обґрунтовується ідея, що сучасні засоби масової комунікації за допомогою інформаційних і комунікативних технологій набули колосальної символічної влади. Саме за допомогою ЗМІ забезпечується

циркуляція в соціумі знань, норм, ідеалів, цінностей, які незалежно від адекватності відображення реальності відтворюють домінанти й атрибути суспільного устрою, соціального порядку й культури, забезпечуючи легітимність ціннісним категоріям колективної та індивідуальної свідомості. Таким чином, інформаційне середовище є чинником, що вимагає фундаментально нової адаптації людини. Специфіка сучасного інформаційного середовища веде до корекції існуючих природних і соціальних механізмів адаптації людини. Інформаційні технології, ставши стрижнем сучасної цивілізації, не просто змінюють якість і зміст життя сучасної людини, вони загрожують трансформувати сам образ її буття у світі.

У дослідженні також приділено увагу проблемі світоглядного й правового самовизначення людини в нестабільному полікультурному суспільстві у національному, громадянському, ідеологічному та ментальному планах. Цивілізаційна ідентифікація громадян, і без того ускладнена широкими інтеграційними процесами в українській дійсності, додатково обтяжується внутрішніми національно-культурними розбіжностями й соціально-політичними трансформаціями. Політико-правова ситуація в сучасній Україні розглядається авторами як дискурс, а іноді як конфлікт ідентичностей, мультикультурність у межах однієї політичної нації, а також як закономірний наслідок цього – симуляція ідентичності. Ззначається, що глобалістична тенденція транснаціоналізації анулює культурний традиціоналізм, зокрема ті його форми, які не відповідають політичній кон'юктурі, що ставить проблему органічної самоідентифікації індивідів і розуміння ними цінності права.

У книзі проаналізовані сутність та ознаки соціальної відповідальності суб'єктів діяльності в умовах інформаційного суспільства. Авторами визначено особливості соціальної відповідальності суб'єктів інформаційної діяльності. Зокрема, стверджується, що соціальна відповідальність нерозривно пов'язана з необхідністю дотримання приписів, правил поведінки, узгодження своїх дій з об'єктивними законами суспільства. У монографії зазначено, що відповідальність суб'єктів комунікативно-інформаційної діяльності може не регламентуватися правом у повному обсязі: транснаціональна інформаційна діяльність, відсутність законодавчих норм, що регулюють окремі різновиди інформаційної діяльності, тощо.

Окремої уваги заслуговує підрозділ, де проаналізовано сутнісні ознаки громадянської відповідальності особистості в контексті розбудови демократичної держави та правового суспільства. Автори доводять, що

громадянська відповідальність обумовлена історичним контекстом, типом політико-правової системи держави, рівнем розвитку правосвідомості та моральної свідомості всіх соціальних суб'єктів. Справедливо стверджується, що в демократичній країні реалізується взаємна відповідальність у трикутнику громадянин – держава – правове суспільство. У цьому контексті показані переваги запровадження електронного врядування в управлінській діяльності, що сприяє її дебіюрократизації й прозорості, підвищенню рівня громадянської відповідальності всіх суб'єктів, задіяних у прийнятті суспільно важливих рішень. У підсумку зазначається, що загальними компонентами громадянськості у правовому суспільстві є: громадянський обов'язок, активність, патріотизм, відповідальність, соціальне новаторство, єдність прав і обов'язків.

Наступний розділ монографії присвячено проблемам взаємозв'язку правового суспільства, держави та людини. У ньому аналізуються сутність та значення правових цінностей і норм у сучасному вітчизняному державотворенні. Зокрема, зазначено, що квінтесенцією різноманітних цінностей, у тому числі й правових, є національна ідея українського народу. Визначено особливості взаємодії правових та моральних цінностей, показані їх взаємообумовленість й взаємодоповнюваність. Обґрунтована необхідність розроблення національної правової ідеології в контексті сучасних завдань розбудови української держави. У дослідженні також розглянуто проблему імплементації європейських політико-правових цінностей у національне законодавство як запорука демократичного спрямування вітчизняного державотворення.

Авторами обґрунтовується ідея, що розбудова демократичної, правової та соціальної держави в Україні неможлива без неухильного дотримання прав та свобод громадян. Їх дотримання та забезпечення є реальними лише за умови співпраці всіх суб'єктів державно-владних повноважень у державі. У цьому контексті робота органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної влади є ключовою, оскільки їх активне функціонування у сфері захисту прав та свобод є гарантією реального виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків перед громадянами. При цьому мова йде не про декларативне дотримання принципів забезпечення прав та свобод чи про звичайне дублювання повноважень, а про наявність стійких координаційних зв'язків. Крім того, інститут місцевого самоврядування є одним із головних виявів участі народу в безпосередньому управлінні країною. І його розвиток цілком закономірно приводить до реалізації принципу народовладдя.

У дослідженні звертається увага на те, що, зважаючи на постійне зростання інформаційних потоків та їх вплив на правову культуру і правосвідомість населення, проблема поєднання інформаційного та правовиховного простору потребує законодавчого врегулювання. У зв'язку з цим аналізується нормативно-правова база, яка регламентує відносини, що виникають в інформаційному просторі України у сфері масової інформації, а також діяльність у сфері телебачення, радіо, використання мережі Інтернет, друкованих засобів масової інформації. Доведено, що, незважаючи на існування певної нормативної бази з правового виховання, вона фактично жодним чином не застосовується в інформаційному просторі, який є джерелом виховної роботи. У зв'язку з цим пропонується оновити правовиховне законодавство та якомога щільніше поєднати його з інформаційним.

Останній, четвертий, розділ монографії присвячений розгляду проблем розуміння й здійснення права в сучасних соціокультурних реаліях. Аналіз розвитку філософсько-правової рефлексії в умовах кризи раціоналістичної парадигми дозволив виділити тенденції розвитку класичних та некласичних теорій у контексті кореляції між типами раціональності, типами праворозуміння та відповідної їм методології. Показаний евристичний потенціал інтегративного праворозуміння, обумовленого феноменологічною методологією дослідження права. Це, зокрема, визнання необхідності комунікативно-дискурсивного обґрунтування правових принципів і норм; вимога з'ясувати та описувати суб'єкта, що постійно розвивається, як вихідну засаду праворозуміння; заперечення продуктивності ідеальних моделей, не зв'язаних з актуальним існуванням людей та правовим досвідом. На підставі зазначеного був зроблений висновок, що феноменологічна редуція дозволяє замінити поняття права його смисловим корелятом – концептом «правове життя», яке в результаті дескрипції та інтерпретації його характеристик дозволить виявити відтворений вихідний образ права.

У ході дослідження певну увагу авторами приділено проблемі глобалізації права, його філософському змісту. Внаслідок аналізу сучасної філософської традиції глобалізацію права подано як проблему змістовної уніфікації правових систем з урахуванням культурно-історичних особливостей і правових традицій окремих регіонів, які глобалізуються. Одним із вирішальних пунктів у цій справі є організація метанаціонального політичного життя. Більшість учасників цього життя становитимуть не люди, а народи. Якщо Європа стає єдиною політичною одиницею, то має

бути обговорення, де братимуть участь головні її елементи – нації. Це буде зразком договірної справедливості. Така зважена оцінка реального стану європейської політики самими європейцями змушує замислитися над бездоганністю джерел та технологій утворення правових стандартів світової демократії. Філософська рефлексія феномену глобалізованого права дозволяє виділити декілька його сутнісних змістовних елементів. Такими елементами є всезагальність, уніфікованість, наднаціональний, наддержавний характер, пріоритет над інтересами влади (верховенство), загальнолюдська цінність і значимість, моральна і природна обґрунтованість.

У розділі досліджується сутність герменевтичного праворозуміння, а також сенс і призначення герменевтичної філософії права. Герменевтичні смисли правової реальності розкриваються на трьох рівнях, які відповідають трьом формам людського досвіду: теорія (осмислення права), поезис (правотворчість) і праксис (правозастосування). Правовий досвід розглядається як досвід розуміння, що забезпечує інтерсуб'єктивне відтворення правової реальності, тоді як ситуація нерозуміння загрожує не просто втратою правових смислів, а зникненням свободи, яка уможливорює конституювання права людиною, а отже, зникненням правової реальності в цілому. У свою чергу, герменевтична філософія права виконує не методологічну, а радше терапевтичну роль: вона орієнтована на світ як позаінституційний горизонт права, сприяє мінімізації нерозуміння і насильства, а також діалогічному відтворенню правових смислів.

У книзі здійснюється реалізація філософсько-правового підходу до осмислення феномену правової доктрини, спрямованого на створення її метатеорії. Проведено аналіз правової доктрини як особливого способу осмислення та існування права, що має особливі онтологічні, епістемологічні та аксіологічні основи. Зокрема, до онтологічних основ автори відносять спосіб буття права як певної реальності належного; до епістемологічних – некогнітивістський герменевтико-інтерпретаційний спосіб осмислення правових феноменів. Аксіологічні основи правової доктрини представлені у тріаді основоположних європейських цінностей: прав людини, демократії та верховенства права. На такому філософсько-правовому фундаменті ґрунтується багаторівневий практично орієнтований комплекс наукових знань про право, який включає: рівень галузевих доктринальних розробок; загальну доктрину як узагальнення галузевих доктринальних розробок та їх рефлексію (ядром якої є вчення про джерела права та інтерпретацію (тлумачення) правових норм), що розробляєть-

ся переважно в межах загальної теорії права (хоча може існувати й окремо як узагальнена міжгалузєва сфера досліджень права).

Звичайно, автори не претендують на вичерпний аналіз порушених у монографії проблем, у ній також немає відповідей на інші важливі питання, які стоять перед сучасним суспільством. Проте авторський колектив сподівається, що сама постановка цих проблем дозволить розширити й поглибити міждисциплінарний дискурс, пов'язаний із вивченням сучасного суспільства, яке переживає один із найбільш складних періодів свого розвитку.

О. Г. Данильян,
доктор філософських наук,
професор